

Cerh-Ta'dîl Arasında Bir İfade: "Hadis Uğruna Yolculuk Yapmadı/Lem Yerhal fî talebi'l-hadîs"

Ramazan DOĞANAY

Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı

Assistant Professor, Dumlupınar University, Faculty of Theology,
Department of Hadith
Kütahya / Turkey

ramazan.doganay@dpu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5140-9709

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Mart / March 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 25 **Sayfa /Page:** 83-115

Atıf / Cite as: Doğanay, Ramazan. "Cerh-Ta'dîl Arasında Bir İfade: "Hadis Uğruna Yolculuk Yapmadı/Lem Yerhal fî talebi'l-hadîs" [An Expression Between Jarh And Ta'dîl: "Did Not Travel For The Sake Of Ḥadīth/Lam Yarḥal Fî Ṭalabī'l-Ḥadīth"]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 25 (June 2025): 83-115.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1613981>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Expression Between Jarh And Ta'dil: "Did Not Travel For The Sake Of Ḥadīth/Lam Yarḥal Fī Ṭalabī'l-Ḥadīth"

Abstract

In the history of ḥadīth, undertaking journeys (*rihla*) has been one of the fundamental objectives of ḥadīth scholars. This practice, known as *al-rihla fī ṭalabī'l-ḥadīth/al-ʿilm* (traveling in pursuit of Ḥadīth/knowledge), was widely esteemed among ḥadīth scholars. Many ḥadīth scholars embarked on arduous intellectual journeys to various lands for diverse purposes, including transmitting ḥadīths that they could not access in their own regions, verifying the authenticity of ḥadīths they had already obtained by listening to them from alternative sources, meeting scholars they had not encountered before, acquiring knowledge about specific ḥadīths, and receiving *ʿālī isnād* (elevated chains of transmission). *Rihla* or journey was considered such a crucial virtue for a ḥadīth scholar that some scholars went so far as to regard those who did not undertake *rihla* and remained confined to their localities as lacking in scholarly competence. Some even emphasized its significance with statements such as, "One does not travel to someone who has not traveled" or "The knowledge of one who has not traveled is not given credence." The practice of *rihla* can be traced back to the time of the Prophet. During that period, numerous delegations and Bedouins traveled to Medina to embrace Islam, acquire religious knowledge, or directly present their needs and inquiries to the Prophet. These journeys represent the earliest example of traveling for knowledge acquisition in the history of Islam. Many people in the Companion era explored various regions to discover new ḥadīths they had not heard of and authenticate known traditions through additional reference sources. During the *tābi'ūn* period, *rihla* or journey became a systematic practice that started from these initial endeavors. The practice of *rihla* allowed ḥadīth scholars to increase their knowledge base by acquiring new ḥadīths, sourcing ḥadīths from unknown origins, and substantiating ḥadīth authenticity through multi-source verification. Thus, *rihla* was not only a pivotal aspect of a ḥadīth scholar's intellectual development but also a key indicator of their scholarly competence. Undertaking *rihla* contributed significantly to a scholar's expertise and fostered a positive perception of their reliability. Conversely, ḥadīth scholars who did not engage in *rihla* were often described with the emphatic phrase "did not travel" (*lam yarḥal*). The terms *rahhāl* (extensive traveler), *jawwāl* (wandering scholar),

and *tawwāf* (frequent traveler) appear in biographical sources since they help establish the credibility of narrators. The phrase " *lam yarḥal*" indicates the narrator had not engaged in traveling, which resulted in an implied weakness of the narrator's credentials. A narrator's participation in traveling activities during *rihla* slightly improved their reliability status, but the lack of *rihla* increased uncertainty about their authenticity. However, it is important to note that such expressions were not direct criticisms (*jarh*) but indications of a scholarly limitation. The fact that no critic (*nāqid/muntaqid*) has been identified who explicitly used " *lam yarḥal*" as a formal criterion for discrediting a narrator further supports this interpretation. Research using *rijāl* (biographical works that provide information about the narrators of ḥadīth) and *ṭabaqāt* (generational works that categorize narrators based on their generation) has found eighteen scholars who did not carry out *rihla* or journey. The life stories of these ḥadīth scholars demonstrate that personal issues, including household situations and satisfied academic surroundings, prevented them from taking travel opportunities. Some scholars faced financial limitations to travel, which prevented them from undertaking *rihla*, though they managed to overcome this barrier by getting employment or accepting monetary assistance. The analysis begins with an introduction that explains why *rihla* is important to ḥadīth scholars and then deals with the scholars who didn't have this experience. The reasons for their abstention from *rihla* are analyzed, and the study explores whether the absence of *rihla* had any implications for *jarh* and *ta'dil* (narrator criticism and validation) or influenced the preferential selection of narrators.

Keywords: Hadith, Rihla, Lam yarḥal, Jarh, Ta'dil.

Cerh-Ta'dil Arasında Bir İfade: "Hadis Uğrunda Yolculuk Yapmadı/Lem Yerhal fī talebi'l-hadīs"

Öz

Hadis tarihinde, rihle yapmak hadisçilerin temel gayelerinden biri olmuştur. *er-Rihle fī talebi'l-hadīs/ilm* olarak isimlendirilen bu faaliyet, hadisçiler arasında çokça rağbet görmüştür. Birçok hadis âlimi, kendi bölgelerinde semâ etme imkânı bulamadıkları rivâyetleri tahammül etmek, ellerinde bulunan hadisi veya hadisleri başka kaynaklardan da dinlemek suretiyle hadisin sıhhatini pekiştirmek, görüşemedikleri hocalarla karşılaşp onlardan istifade etmek, bir

hadis hakkında bilgi sahibi olmak ve âlî isnâd elde etmek gibi muhtelif amaçlarla çeşit çeşit zahmetlere katlanarak farklı diyarlara ilmî yolculuklarda bulunmuştur. Rihle yapmak bir hadis âlimi için o kadar önemli bir meziyet kabul edilmiştir ki bazı hadisçiler, bu düşünceden hareketle, rihle yapmayı kendi beldesiyle iktifâ edenleri vasıfsız olarak niteleyebilmiştir. Kimileri ise "Rihle yapmayana rihle yapılmaz" veya "Rihle yapmayanın ilmîne itibar edilmez" gibi sözlerle bu ameliyenin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Rihle faaliyetini Hz. Peygamber'in zamanına kadar götürmek mümkündür. O dönemde birçok heyet ve bedevî, müslüman olmak, İslâm hakkında bilgi almak veya başka talep ve ihtiyaçlarını doğrudan Hz. Peygamber'e bildirmek için Medine'ye, Allah Resûlü'nün huzuruna gelmiştir. Bu yolculuklar aslında ilim uğruna yolculuğun ilk nüveleri addedilebilir. Mezkûr tablo sahâbe döneminde de aynı şekilde devam etmiş; birçok sahâbî bilmediği hadisleri dinlemek veya bildiği hadisleri başka kaynaklardan test etmek gayesiyle farklı diyarlara rihle yapmıştır. Tüm bu çabalar, tâbiîn döneminde hadisçiler arasında sistemli rihle faaliyetinin vücut bulmasına vesile olmuştur. Rihle vasıtasıyla hadisçiler, bilmedikleri hadisleri öğrenmiş, daha önce bir hocadan almamış oldukları hadisleri tahammül etmiş veya bir hadisi başka kanallardan da almak suretiyle o hadisin sıhhatini takviye etmiştir. Bu itibarla rihle yapmak bir hadisçinin hayatında dönüm noktası olduğu gibi aynı zamanda onun yetkinliğine işaret eden bir vasıf olmuştur. Öyle ki rihle yapmak, bir hadisçinin, alanında yetkinlik kazanmasına katkı sağlamış ve kişinin güvenilirliği hususunda olumlu bir kanaat meydana getirmiştir. Buna mukabil muhaddisler, rihle yapmayan hadisçileri ise "rihle yapmadı" şeklinde vurgulu bir ifadeyle nitelemiştir. Bu durumda bir hadis râvîsinin biyografisinde yer alan "rahhâl", "cevvâl" ve "tavvâf" gibi rihleyle dair nitelemeler o kişi hakkında güven telkin ederken hadis talebi amacıyla rihle yapmayan kimseler hakkında "lem yerhal" gibi ifadeler ise bir nevi râvîdeki eksikliği çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda râvînin rihle yapmış olması kısmen ona dair bir güven telkin etmekte, rihle yapmamış olmasının ise kısmen bir güvensizlik hâli ihsâs ettiği düşünülmektedir. Fakat bu ve benzeri ifadelerin, ilgili râvî hakkında doğrudan bir cerh olarak söylenmediği, sadece bir eksikliğe delalet ettiği ifade edilebilir. "Lem yerhal" ve benzeri ifadeleri doğrudan bir cerh sebebi amacıyla kullanan herhangi bir münekkidin tespit edilememiş olması da bunu göstermektedir. Ricâl ve tabakât eserleri özelinde yapılan bu çalışmada 18 muhaddisin rihle yapmadığı tespit

edilmiş; söz konusu muhaddislerin biyografileri göz önünde bulundurulduğunda bunda kişinin ailevî durumu ile kendi beldeleriyle yetinmiş olmalarının etkili olduğu görülmüştür. Bunların yanı sıra râvînin maddi durumu, rihle yapmamasında belli oranda etkili olsa da pek çok muhaddis, farklı işlerde çalışarak veya birilerinden maddi destek alarak bu problemi aşabilmiştir. Çalışmada ilk olarak hadisçiler nezdinde rihlenin önemine muhtasar bir şekilde değinilecek, ardından rihle yapmayan muhaddisler tespit edilecektir. Rihle yapmamalarının gerekçeleri tetkik edilecek, rihle yapmamanın cerh-ta'dîl durumlarına bir tesirinin olup olmadığı ve bunun, râvîler arasında tercihte bulunma noktasında bir katkı sunup sunmadığı tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rihle, Lem Yerhal, Cerh, Ta'dîl

Giriş

İlim uğruna yolculuk yapmak demek olan “er-Rihle fî talebî'l-hadîs”in İslâm geleneğinde en çok hadisçiler tarafından rağbet ve itibar gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Zira hadis ulemâsı rihleye ayrı bir önem vermiş ve pek çok zahmete katlanarak bu ameliyeyi yerine getirmişlerdir. Hadisçilerin rihle yapmada birçok hedefi olsa da temel gayeleri kendi bölgelerinde semâ etme imkânı bulamadıkları rivâyetleri tahammül etmek, duymuş oldukları bir hadisi başka bir hocadan da dinlemek suretiyle pekiştirmek veya kendi bölgelerinde nâzil olarak alabilecekleri bir hadisi rihle sayesinde âli şekliyle almaktır.¹

Rihle, hadis ulemâsı için o kadar mühimdir ki Yahyâ b. Maîn'in (öl. 233/848) “Şu dört kişide olgunluk bulunmaz ve onlarla ünsiyet kurulmaz: Güvenlik görevlisi, kâdînin mübâşiri, muhaddisin oğlu ve kendi beldesindeki hadisleri yazmakla yetinip hadis talebi için rihle yapmayan muhaddis.”² şeklindeki sözünde de işaret edildiği üzere kendi memleketindeki hadisleri yazmakla iktifa edip rihle yapmayan bir

¹ Hadisin zincirindeki râvî sayısının az olması âlî, o hadisin isnâdına nazaran râvî sayısının fazla olması ise nâzil olarak kabul edilmiştir. Bk. Ebû Amr 'Osmân b. Abdîrrahmân İbnu's-Salâh, *Ma'rifetu envâ'i 'ilmi'l-hadîs*, thk. Nureddîn 'İtr (Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 2012), 239.

² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 246; Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebî'l-hadîs*, thk. Nûreddîn 'İtr, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975), 89.

muhaddis aslında vasıfsız bir kişi olarak nitelenmiştir. Zira böyle bir muhaddisin, hadis ilmi noktasında yeterince gelişemeyeceği ve akrânına nazaran nâkıs kalacağı düşünülmektedir.

Rihle genel olarak her hadisçinin hayatının bir evresinde başvurduğu önemli bir eylemdir. Hatta onların tüm faaliyetlerinin rihle etrafında şekillendiğini söylemek dahi mümkündür. Bu sebeple râvîlerin biyografilerinde "Falanca rihle yaptı" tarzındaki bilgiden ziyade "Falanca rihle yapmadı" veya "Falanca kendi beldesine yakın olan beldeye/beldelere rihle yaptı" şeklinde bu duruma özellikle dikkat çekilmiş ve bu durum hâssaten belirtilmiştir.³ Genelde ilim özelde ise hadis uğruna yolculuk yapmamak ender rastlanan bir durum olmuştur.⁴ Hatta hadisçiler arasında "Rihle yapmayanın ilmine itibar edilmez (من لم يرحل فلا ثقة بعلمه)" şeklindeki söz son derece meşhurdur.⁵ Keza "Rihle yapmaya rihle yapılmaz" da denilmiştir.⁶

Bu çalışmada hadis almak gayesiyle rihle yapmayan veya belli bir süre herhangi bir gerekçeden dolayı rihle yapamayan hadis âlimleri tespit edilecek, rihle yapmama gerekçeleri ve bu durumun onların cerh-ta'dîl durumlarına yansımaları tetkik edilecektir. Araştırmamızın kapsam alanı bağlamında makalede "Falanca şehre uğramadı/gitmedi" şeklindeki örneklere yer verilmemiş, genel olarak hadis almak amacıyla rihle yapmayan muhaddislerden oluşan örnekler üzerinden mesele incelenmeye çalışılmıştır. Rihle hakkında birçok çalışma yapılmış⁷ olsa da

3 İbrâhîm b. 'Abdillâh b. 'Abdirrahmân el-Lâhim, *Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-hadîs li-İbn Kesîr* (by.: yy, ts.), 359.

4 Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *et-Tavdîhu'l-ebher* (b.y.: Mektebetü Edvâi's-Selef, ts.), 9.

5 Nâyif b. Salâh b. Âlî el-Mansûrî Ebu't-Tayyib, *es-Selsebilü'n-nakî fî terâcimi şuyûhi'l-Beyhakî* (Riyâd: Dâru'l-Âsime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2011), 46.

6 Üsâme Süleymân, *Şerhu'l-Beykûniyye* (Durûsun Savtiyye Kâme bi-Tefrîğihâ Mevki'u's-Şebeketi'l-İslâmiyye, ts.), 1/8.

7 Bunlardan bir kısmı genel olarak rihle yapan ve birtakım zorluklarla karşılaşan âlimleri örnek olarak sunmaktadır. Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*; Abdulfettâh Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l-'ulemâ 'alâ şedâidi'l-'ilm ve't-tahsîl* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2012); Diğer bazıları ise rihlenin tarihi seyrini ve rihlenin sonuçları gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Meselâ bk. Yusuf Açikel, *Hadisler Uğruna İlimi*

gerek Türkçe gerek yabancı literatürde doğrudan çalışmamızla ilgili herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu hususta yapılan çalışmaların tamamının sadece rihlenin önemine ve hadisçilerin bu hususta yapmış oldukları fedakarlıklara temas ettiğini söylemek mümkündür. Bu itibarla hadis uğruna yolculuk yapmayan kimselerin bu sebeple cerhe maruz kalıp kalmadıkları, kalmamışlarsa da bu durumun onlar için bir nakısa olup olmadığı tetkik edilecektir.

Çalışmada ilk olarak hadisçiler nazarında rihlenin ehemmiyetine muhtasar olarak değinilecek, ardından hadis almak gayesiyle rihle yapmayan hadisçiler ve rihle yapmanın nedenleri irdelenecek, bir sonraki başlıkta ise râvînin maddî durumunun rihleye etkisi üzerinde durulacak ve son olarak ilgili hadisçiler özelinde rihle yap(a)mamanın cerh-tad'îl açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

Seyahatler/Rihle (Ankara: Nobel, 2020); Elif Erdem, *Hadis Tarihinde İlim Yolculukları: Rihleler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2022); Erdoğan Köycü, "Hadis Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan 'er Rihle fi Talebi'l-Hadis'in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 407-423; Rihleye dair yapılan kimi çalışmalar ise meseleyi bir konu veya bölge etrafında ele almaktadır. Bk. Fatma Büşra Çoban, *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yusuf Bahri Gündoğdu, "İslam Eğitim Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/3 (2022), 2749-2762; Recep Emin Gül, "Rihlenin İzlerini Buldân Kitaplarında Sürmek: İbnü'l-Fakîh'in Muhaddis Kaynakları", *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Özel Sayı (Nisan 2024), 141-155; Rihleye dair yapılmış çalışmalar arasında meseleyi güvenilirlik açısından ele alan tek araştırma İnan'ın çalışmasıdır. Onun bu çalışmasında, el-Hatîb'in *er-Rihle fi talebi'l-hadis* isimli eseri çerçevesinde rihlenin, râvîlerin güvenilirliği noktasında destekleyici bir unsur olduğu tezi ileri sürülmektedir. Her ne kadar çalışmanın hedefi rihle yapmanın râvîlerin güvenilirliğine etkisini ortaya koymak olsa da el-Hatîb'in eserinde rihle yaptığı belirtilen farklı tabakalardan 34 ismin cerh-ta'dîl durumları gösterilmiştir. Fakat bu çalışmada râvînin cerh-ta'dîl durumu ile rihle arasındaki bağlantı sağlanamamıştır. Bk. Sait İnan, "Râvî Değerlendirme Kriteri Olarak Rihle", *İslam ve Yorum VI*, ed. Selahattin Yıldırım vd., 3 Cilt (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022) Bizim çalışmamızda ise genel olarak rihle yapmayan râvîlerin bu sebeple cerhedilip edilmedikleri, rihle yapmanın bir tercih unsuru olarak kullanılıp kullanılmadığı ve rihle yapmayan râvîlerin gerekçeleri tetkik edilmektedir.

1. Hadis İlminde Rihlenin Önemi

Rihle geleneğini Hz. Peygamber zamanına tarihlendirmek mümkündür. Nitekim pek çok heyet ve bedevî, Allah Resûlü'nden bir şeyler öğrenmek amacıyla Medine'ye rihlede bulunmuştur. Hatta Enes b. Mâlik (öl. 93/712) gibi kimi sahabîler, bedevîlerin sorularından istifade ettiklerini açıkça dile getirmişlerdir.⁸ Hz. Peygamber'in huzuruna gelen bu bedevî ve heyetlerin soruları genellikle inanç, ibâdet, ukûbât, muâmelât ve ahlâka dair sorulardan oluşmaktadır.⁹ Adı geçen grupların faaliyetlerini yarı sistemli rihle olarak isimlendirmek mümkündür.¹⁰

Elbette Allah Resûlü'nün huzuruna gelmek amacıyla Medine'ye rihlede bulunan kimseler sadece heyet ve bedevîlerden ibaret değildir. Örneğin sahâbeden Mâlik b. Huveyris (öl. 94/713) yaşça kendisi gibi olan gençlerle topluca Medine'ye gelip Allah Resûlü'ne birtakım sorular sormuş ve O'ndan (s.a.s) istifade etmişlerdir.¹¹ Yine bir başka sahâbî Hz. Ömer (öl. 23/644), Medine'nin bir hayli dışında (Avâlî) ikamet ettiği için her gün Allah Resûlü'nün huzuruna gitme fırsatı bulamadığından komşusuyla nöbetleşe gittiklerini, böylelikle Allah Resûlü'nden düzenli olarak istifade ettiklerini belirtmektedir.¹² Bir diğer sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî (öl. 32/653) de Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ ettiği haberini alınca gerekli bilgileri toplaması için önce kardeşi Üneys'i göndermiş, fakat onun getirdiği haberleri yeterli bulmamış ve kendisi bizzat Mekke'ye giderek

8 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî (Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*, nşr. Sâlih b. 'Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), İlim, 1, 6; Edeb, 95; Müslim, *Sahîhu Müslim (Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*, nşr. Sâlih b. 'Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), İmân, 10; Birr, 165; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî (Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*, nşr. Sâlih b. 'Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Sıyâm, 1.

9 Detaylı bilgi için bk. Ramazan Doğanay, *Peygamber Yurdunun Misafirleri ve Hadis* (Bursa: Emin Yayınları, 2022), 81-119.

10 Detaylı bilgi için bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebi irâdi'l-hadis* (İstanbul: Klasik, 2020), 43-68.

11 el-Buhârî, Ezân, 18.

12 el-Buhârî, İlim, 27; Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l-ulemâ*, 43.

yeni din hakkında bilgiler toplamaya çalışmış ve sonunda Müslüman olmuştur.¹³

Bir başka örnek olarak 'Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652) "Vallahi ben, bizzat Hz. Peygamber'in ağzından yetmiş kûsûr sûre aldım. Eğer ben, Allah'ın Kitâb'ını benden daha iyi bilen birisinin olduğunu, develerin de beni ulaştırabileceğini bilsem muhakkak ona giderim."¹⁴ diyerek ilim için rihleden bir an da olsa geri kalmayacağını vurgulamıştır.

Hadis ilminde rihle yapmak çok önemli bir gelenek hâline gelmiştir. Nitekim bunu birçok muhaddisin kalamında görmek mümkündür. Meselâ Mekhûl (öl. 112/730) "Ben ilim talebi amacıyla her yeri dolaştım. Fakat İbn Müseyyeb'den daha bilgilisiyle karşılaşmadım."¹⁵ diyerek yapmış olduğu rihleyi vurgularken Saîd b. Müseyyeb'in (öl. 94/713) kendisinden daha fazla ilmî seyahatte bulunduğunu belirtmiştir. Mesrûk'un (öl. 63/683) bir harf için rihle yaptığı nakledilmiş,¹⁶ yeryüzünde ondan daha fazla ilim peşinde koşuşturan bir kimsenin olmadığı ifade edilmiştir.¹⁷ Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) ise "Ben nice defa bir hadis almak için gece gündüz yol gitmişimdir."¹⁸ diyerek rihlenin, hayatının merkezinde yer aldığını vurgulamıştır. Şa'bî (öl. 104/722) rihlenin,

13 Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l- 'ulemâ*, 40-42; Başka örnekler için bk. el-Buhârî, *İmân*, 40; Vudû, 33; Müslim, *İmân*, 23-25; Ebû Dâvûd, *Tıb*, 24.

14 el-Hatîb, *er-Rihle*, 95.

15 Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Heyet (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 3/511; Ebû 'Omer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed İbn 'Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed 'Alî Mu'avvid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 6/438; Bu hususta Mekhûl'ün gerçekleştirmiş olduğu uzun bir rihle için bk. Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvûd (Mevsû'atü'l-hadisi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*, nşr. Sâlih b. 'Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Cihâd, 146 (158); Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l- 'ulemâ*, 52.

16 Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullah b. el- 'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musanneffî'l-ehâdis ve'l- 'âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409), 5/285; Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l- 'ulemâ*, 49.

17 İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-musanneffî'l-ehâdis ve'l- 'âsâr*, 5/285.

18 el-Hatîb, *er-Rihle*, 127-129; Ebû 'Omer Yûsuf İbn 'Abdilber, *Câmî'u beyâni'l- 'ilm ve fadlihi [ve mâ yenbağî fî rivâyetihi ve hamlihi]*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), 1/396; Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l- 'ulemâ*, 50.

hadisçiler için önemine şu sözleriyle işaret etmiştir: "Şayet bir kişi Şâm'ın en uzak noktasından Yemen'in en ırak Yerine yolculuk yapsa da bu seferinde ömrünün geri kalanında kendisine faydası dokunacak bir kelime öğrense ben o kişinin yolculuğunun zayi olmadığını düşünürüm."¹⁹ Kezâ Şa'bî, sahip olduğu ilmi, şu dört şeye borçlu olduğunu ifade etmiştir: "Başkasına itimat etmeme, (ilim için) belde belde dolaşma, merkep gibi sabretme ve karga gibi erken hareket etme sayesinde."²⁰

Siyer ve meğâzî âlimi Muhammed b. İshâk (öl. 151/768) "Ben ilim talebi için her yeri dolaştım" diyerek²¹ ilim peşinde olan herkesin, bu faaliyette bulunması gerektiğini özellikle belirtmiştir. Kezâ meşhur sûfî muhaddis İbrâhîm b. Edhem (öl. 161/778) "Yüce Allah bu ümmetten belayı, ashâbu'l-hadîsin ilmi yolculuğu sebebiyle kaldırmaktadır"²² şeklindeki ifadesiyle rihlenin ümmet için bir nimet olduğunu vurgulamıştır. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ise "Âlî isnâd talep etmek dindendir" demiştir.²³

Diğer taraftan bu hususta müstakil eserler telif edildiği gibi meşhur hadis eserlerinde de konuyla ilgili alt başlıklara yer verilmek suretiyle ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Meselâ el-Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) *er-Rihle fî talebi'l-hadîs* isimli kitabında beş bölüm çerçevesinde konuyla ilgili seksen bir rivâyet kaydetmiş, eserinde genellikle tek bir hadis almak için rihle yapanlara yer vermiştir.²⁴ el-Buhârî (öl.256/870) de *es-Sahîh*'inde "Bâbu'l-hurûc ilâ talebi'l-ilm" bâbı altında, "iki denizin birleştiği yere"

19 el-Hatîb, *er-Rihle*, 96.

20 Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/64; Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l-ulemâ*, 51.

21 Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk b. Mende el-'Abdî el-'İsbahânî İbn Mende, *el-Mustahrec min Kutubi'n-nâs li't-Tezkireti ve'l-mustatrafi min ahvâli'r-ricâl li'l-Ma'rife*, thk. 'Amir Hasen Sabrî et-Temîmî (Bahreyn: Vizâretü'l-Adl ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, ts.), 1/182.

22 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 247; el-Hatîb, *er-Rihle*, 90.

23 el-Hatîb, *er-Rihle*, 89.

24 el-Hatîb, *er-Rihle*, 109-166.

kendisinden daha âlim olan Hızır'la görüşmek için rihle yapan Hz. Mûsâ ve onun yaşadığı bazı olaylara yer vermiştir.²⁵

Tâbiîn nesline bakıldığında ise aynı durumun artarak devam ettiği görülmektedir. Bu meyânda Ebû 'Osmân en-Nehdî'nin (öl. 100/718) Ebû Hüreyre'den sadece bir hadis almak amacıyla hac vazifesini ifâ ettiği nakledilmiştir.²⁶ Ebu'l-Âliye (öl. 90/719) ise şöyle demiştir: "Biz, bazen Allah Resûlü'nün Medine'de olan ashâbından bir hadis duyarız da onlara gelip kendilerinden işitmedikçe razı gelmeyiz."²⁷

Hadis ilminde rihle hususunda verilen meşhûr örneklerden bir diğeri ise Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve Yahyâ b. Maîn'in (öl. 233/848) Yemen'e gerçekleştirdikleri ilmî yolculuktur. O, arkadaşı Yahyâ ile Yemen'e rihle yapıp orada ikamet eden Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'den (öl. 211/826-827) hadis semâ etmiştir.²⁸

Hülâsa hadisçilerin rihle yapmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların başında ise bilmediği veya dinlemediği bir hadisi ilgili hocadan semâ etmek ve âlî isnâd arzusu gelmektedir. Zirâ âlî isnâd elde etme amacı olmasaydı birçok âlim kendi beldesindeki nâzil rivâyet ile yetinecekti.²⁹ İbnu's-Salâh (öl. 643/1245) da Alkame ile Esved'in rihle yaparak doğrudan İbn Ömer'den (öl. 73/693) semâ etmelerini örnek vererek rihlenin temel hedefinin âlî isnâda ulaşmak olduğunu belirtmiştir.³⁰

25 el-Buhârî, 'İlim, 19.

26 Bk. el-Hatîb, *er-Rihle*, 132-134.

27 el-Hatîb, *er-Rihle*, 93; Hadis âlimlerinin rihle esnasında karşılaştıkları zorluklar hakkında detaylı bilgi için bk. Açikel, *Hadisler Uğruna İlmî Seyahatler*, 215-260.

28 Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: y.y., 1409), 204; Ebû Gudde, *Safehât min sabri'l-'ulemâ*, 234-235; Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn, Yemen'den dönerken ise Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn'e (öl. 219/834) rihlede bulunmuşlardır. Olay hakkında bk. Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/148.

29 İbn Mende, *el-Mustahrec*, Mukaddime, 30.

30 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 247.

2. Rihle Yapmayan Bazı Hadisçiler

Hadisçilere göre bir hadisçi, memleketindeki tüm hadisleri topladıktan veya bölgesindeki mühim hocaların hadislerini tahammül ettikten sonra diğer İslâm beldelerine rihle yapmalıdır.³¹ Bir hadisçinin kendi memleketindeki hadis birikiminden istifade etmeden rihleye çıkması tasvip edilmemiş aksine tenkit edilmiştir. Hadis uğruna çokça yolculuk yapanlar için ekseriyetle "rahhâl (رحال)" kelimesi kullanılmıştır. Bunun çoğulu olarak da "rahhâlûn"³² ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Elbette bir hadisçinin rihle yapmış olması tek başına o râvînin sika olarak kabul edilmesi için yeterli değildir.³³ Fakat rihle yapmak bir muhaddis için son derece önemlidir. Bu sebeple birçok hadisçi hakkında sika denilmeden sadece "rahhâl" denilmek suretiyle cerh-ta'dîl durumuna işaret edilmiştir.³⁴ Bu ifade dışında çokça rihle yapan muhaddisler için "tavvâf" ve "cevvâl" kelimeleri de sıklıkla kullanılmıştır.³⁵ Bazen de bu kelimeler, hemen peşi sıra zikredilen "Bir yerde sürekli durmazlar (لا يستقر بهم مكان)" şeklindeki ifadeyle te'kît edilmiştir.³⁶

Her ne kadar bir hadis semâ etmek, rivâyeti farklı kaynaklardan elde etmek, hadisın sıhhatini test veya takviye etmek veyahut âlî isnâd elde etmek gibi gayelerle rihle yapmak son derece önemli bir meziyet olsa da ricâl ve tabakât eserleri incelendiğinde bazı muhaddislerin ömürlerinde hiçbir şekilde rihle yapmadıkları veya geç bir tarihte kısmen rihle yaptıkları dikkat çekmektedir. Bu kabîlden olan muhaddislere "Rihle

31 el-Bağdâdî el-Hatîb, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 2007), 2/223-241; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 246.

32 Muhammed b. Muhammed b. 'Abdillâh b. İdrîs el-Hasenî et-Tâlibî eş-Şerîf el-İdrîsî, *Nuzhetu'l-muštâk fî 'ihtirâki'l-âfâk* (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1409), 2/699.

33 Bk. İnan, "Râvî Değerlendirme Kriteri Olarak Rihle", 1/189-190.

34 Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/447.

35 Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2009), 56, 74.

36 Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. 'Abdilmun'im el-Himyerî, *er-Ravdu'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: y.y., 1980), 305.

yapmadı (لم يرحل)" ifadesiyle işaret edilmiştir.³⁷ Bu ifade mutlak olarak bir cerh terimi olmamakla birlikte ilgili râvîdeki bir eksikliğe işaret etmektedir. Ricâl ve tabakât eserleri özelindeki tespitlerimize göre hiçbir şekilde rihle yapmayan veya belli bir tarihten sonra ilmî yolculuk yapan muhaddisler şunlardır:

Sayı	Râvînin Adı	Rihle Durumu ³⁸
1	Mis'âr b. Kidâm (öl.155/772)	Sadece bir kişiye rihle yapmıştır.
2	Fuleyh b. Süleymân (öl. 168/784)	Rihle yapmamıştır.
3	Mâlik b. Enes (öl. 179/795)	Rihle yapmamıştır.
4	Yezîd b. Zurey' (öl. 182/798)	Rihle yapmamıştır.
5	Müslim b. İbrâhîm el-Ezdî el-Ferâhîdî (öl. 222/836)	Rihle yapmamıştır.
6	Harmele b. Yahyâ (öl. 243/858)	Rihle yapmamıştır.
7	Muhammed b. Beşşâr Bundâr (öl. 252/866)	Annesi rihle yapmasına izin vermedi. Ancak onun vefatından sonra rihle yapabildi.

37 Muhammed b. Ahmed b. 'Abdilhâdî ed-Dımaşkî İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ' il-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/249; ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/267; 2/40; 3/76, 82, 170, 490.

38 Tabloda yer alan 18 râvînin "Rihle Durumu" başlığı altında tespit edilen bilgiler, makalenin ilerleyen kısımlarında kaynaklarıyla verildiğinden burada kaynak gösterilmemiştir.

8	Ebû Muhammed er-Rebî' b. Süleymân b. Dâvûd el-Cîzî el-Ezdî (ö. 256/870)	Rihle yapmamıştır.
9	Îsâ b. Muhammed b. İshâk Ebû Umeyr b. en-Nehhâs er-Remlî (öl. 256/870)	Rihle yapmamıştır.
10	İbnu'l-Ahrem Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ya'kûb (öl. 344/955)	Rihle yapmamıştır.
11	Ahmed b. el-Fadl b. el-Abbâs b. Huzeyme Ebû Ya'lâ el-Bağdâdî el-Kâtib (öl. 349/960)	Rihle yapmamıştır.
12	Ebû 'Alî Hüseyin b. Muhammed el-Ciyânî el-Gassânî (öl. 498/1104)	Rihle yapmamıştır.
13	Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nâsır b. Muhammed b. 'Alî es-Sülemî (öl. 550/1155)	Rihle yapmamıştır.
14	İbn Asâkir (öl. 571/1176)	Rihle yapmamıştır.
15	İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201)	Rihle yapmamıştır.
16	İbrâhîm b. Halef b. Mansûr el-Gassânî es-Senhûrî (öl. 62?)	Rihle yapmamıştır.
17	Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullah b. el-Cehm er-Râzî (öl. ?)	Rihle yapmamıştır.
18	Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Mansûr b. 'Abdirrahmân es-Sülemî en-Neysâbûrî (öl. ?)	Rihle yapmamıştır.

Tablo: Kısmen veya Tamamen Rihle Yapmayan Hadis Âlimleri

Tablodan da görüldüğü üzere adı geçen âlimlerin büyük kısmı hadis talebi amacıyla rihle yapmamıştır. Bunlardan bazıları ise hayatlarının belli bir döneminde rihle yapma imkânı bulmuştur. Tabloda yer alan hadisçilerin rihle yapmamış olmasının birçok nedeni bulunmaktadır.

3. Rihle Yapılmamasının Nedenleri

Hadis uğruna yolculuk yapmak Hz. Peygamber zamanına dayanan önemli bir faaliyet olsa da az sayıda râvî birtakım gerekçelerle rihle yap(a)mamışlardır. Şüphesiz incelenen 18 râvî özelinde bu gerekçelerin başında râvînin ailevî durumu ve kendi beldesiyle yetinmesi gibi nedenler geldiği görülmektedir.

3.1. Râvînin Ailevî Durumu

Râvînin ailevî durumu, onun rihle yapıp yapmaması konusunda son derece etkili olmuştur. Meselâ Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) bildirdiğine göre Müslim b. İbrâhîm el-Ezdî el-Ferâhîdî (öl. 222/836) hadis almak amacıyla hiçbir kimseye yolculuk yapmamıştır.³⁹ Ebû Dâvûd yine onun hakkında şöyle demiştir:

Müslim, Kurre b. Hâlid'in, Hişâm ed-Destuvâî'nin ve Ebân b. Yezîd el-Attâr'ın hadisini hıfzetmişti. Bunları hızlıca serdedirdi. Bizim indimizde o, İbn Kesîr'den daha sevimlidir. Çünkü İbn Kesîr ezberlemezdi. O, genel itibariyle makbuldür.⁴⁰

Müslim b. İbrâhîm 222 yılında Safer ayında vefat etmiştir.⁴¹ Bununla birlikte 1000 civarında hocadan hadis yazmıştır.⁴² Ahmed b. 'Abdillâh el-İclî'nin kaydettiğine göre Müslim b. İbrâhîm, Basra'da büyük bir evde ikâmet ederdi. Yanında da yaşı bir hayli ilerlemiş olan kız kardeşi yaşardı. Hatta ashâbu'l-hadîs onu kızdırmak istediklerinde "Senin kız kardeşin Kaderî'dir" derlerdi. Müslim sika bir râvî olup son zamanlarında görme yetisini kaybetmiştir. Yetmiş civarında kadın hocadan rivâyette bulunmuştur.⁴³

Görüldüğü üzere Müslim b. İbrâhîm, yanında bulunan yaşlı kız kardeşinin bakımını üstlendiği için rihle yapmamıştır.

39 Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Suâlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muhammed 'Alî Kâsım el-'Omerî (Medine: 'Îmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1983), 366; Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 27/491.

40 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/491-492; ez-Zehebî, *Siyer*, 10/315-316.

41 ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/289.

42 ez-Zehebî, *Siyer*, 10/15.

43 ez-Zehebî, *Siyer*, 10/316.

Bu hususta verilebilecek bir diğer önemli örnek ise Bündâr'dır. Künyesi Ebû Bekr, adı Muhammed b. Beşşâr olan Bündâr, bu lakapla şöret bulmuştur. Bündâr lakabının hadis deposu ve hâfız gibi manalar taşıdığı belirtilmiştir.⁴⁴ Bündâr, aynı zamanda rihle yapmayan Yezîd b. Zurey'den de hadis nakletmiştir.⁴⁵

Basra'nın hadislerinde otorite olan Bündâr, annesine hizmet etmek (birren bi-ümmihi) amacıyla o hayattayken rihle yapmamıştır. Rihleye ancak onun vefatından sonra çıkmıştır ki bu da çok cüzi bir rihle olmuştur.⁴⁶ Hayatının sonlarına doğru rihle yapan Bündâr genel olarak kendi beldesiyle yetinmiştir.⁴⁷ ed-Dârekutnî (öl. 385/995) onun sika ve sebt hâfızlarından biri olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Genel olarak sika kabul edilen Bündâr, hakkında az da olsa birtakım cerhler bulunmaktadır. Bu kabilden olarak Yahyâ b. Maîn'in, Bündâr'ın adı anıldığı zaman pek önemsemediği ve onu zayıf gördüğü kaydedilmiştir.⁴⁹

Bündâr aslında rihle yapmak istediğini ve fakat annesinin durumunun buna mani olduğunu şu şekilde anlatmaktadır: "Ben rihleye çıkmak istedim. Fakat annem buna mani oldu. Ben de ona itaat ettim. Böylelikle (anneme itaat etmem sayesinde) bu ilimde benim için bereket verildi."⁵⁰ Bu örnekte de dikkat çektiği üzere hadis otoritelerinden biri olan Bündâr, hadis tahammülü için rihle yapmak istemesine ve bu hususta girişimleri olmasına rağmen annesinden bu hususta izin alamadığı için gâyesinden vazgeçmiştir.

44 Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtul-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. 'Omer 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 19/276; Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 12/144.

45 ez-Zehebî, *Siyer*, 12/144.

46 İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ'îl-hadîs*, 2/183.

47 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 19/276; Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atu Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1908), 9/73.

48 İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ'îl-hadîs*, 2/184.

49 ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 3/490.

50 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 19/276.

Ailevî sebeplerden dolayı rihle yap(a)mayan bir diğer muhaddis ise Mis'ar b. Kidâm'dır (öl. 155/772). Mis'ar b. Kidâm, başı büyük olması sebebiyle er-Ruâsî lakabıyla da anılmıştır.⁵¹ el-A'meş (öl. 148/765), Ebû Nuaym (öl. 219/834), el-İclî (öl. 261/875) ve Ebû Zur'a (öl. 264/878) gibi pek çok âlim onun sika olduğunu belirtmiştir.⁵² Sufyân es-Sevrî (öl. 161/778) bir konuda ihtilâf ettiklerinde Mis'ar'a gelip meseleyi arz ettiklerini ifade etmiştir.⁵³ Ya'lâ b. Ubeyd (öl. 209/824) ise Mis'ar'ın ilim ve verayı kendisinde cemettiğini söylemiştir.⁵⁴ Şu'be b. el-Haccâc (öl. 161/776), Mis'ar'ı itkânından dolayı Mushaf olarak isimlendirdiklerini haber vermiştir. Kezâ Şu'be, Mis'ar'ın Kûfeliler nezdindeki konumunun, İbn Avn'ın Basralılar nezdineki konumu gibi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

Yahyâ b. Maîn, Mis'ar hakkında "Mis'ar asla bir hadis için rihle yapmamıştır. O, Kûfe'de mescitte hadis semâ etmiştir."⁵⁶ diyerek onun rihle yapmadığını belirtmiştir. ez-Zehebî (öl. 748/1348) ise bu hususta şu yorumu yapmıştır: "Evet, onun hadislerinin büyük kısmı beldesindeki hocalardandır. Katâde (öl. 117/735), bundan istisnadır. Katâde'ye rihle yapmış gibi duruyor."⁵⁷ Zehebî, Mis'ar'ın sadece Katâde'ye (öl. 117/735) rihle yapmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir. Fakat Yahyâ b. Maîn'in dikkat çektiği üzere o, rihle geleneğini yerine getirememiştir.

Mis'ar'ın rihle yapamamasının nedeni olarak ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. Meselâ Hatiboğlu "...Mis'ar, henüz ilim yolculuklarının (rihle) yaygınlık kazanmadığı bir dönemde yaşadığı için hadis öğrenmek üzere yolculuk yapmamış, sadece Katâde b. Diâme'den hadis dinlemek

51 el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/13.

52 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/173.

53 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/167.

54 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/166.

55 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/166.

56 Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn* (Rivâyetu'd-Dûrî), thk. Nûr Seyf Ahmed Muhammed (Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1979), 4/48; İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ' il-hadîs*, 1/287.

57 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/166; Bu hususta ayrıca bk. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/614-615.

maksadıyla seyahat etmiştir..."⁵⁸ diyerek Mis'ar'ın rihle yapmamış olmasını dönemin karakteristik bir özelliği olarak göstermiş ve rihle geleneğinin bu dönemde henüz yaygınlaşmadığını iddia etmiştir. Oysaki bu dönem incelendiğinde rihlenin azımsanmayacak derece şöhret bulduğu görülmektedir. Nitekim İbn Sa'd (öl. 230/845), Mis'ar'ın rihle yapmamış olmasını şu şekilde izah etmektedir: "Mis'arın ibâdet eden bir annesi vardı. O da annesine hizmet ederdi. Mürcî idi. Süfyân ve el-Hasen b. Sâlih'i göremeden vefat etti".⁵⁹ Bu ifadeden açıkça anlaşıldığı üzere Mis'ar, annesiyle ilgilenmek ve onun hizmetinde bulunmak istediği için hadis almak gâyesiyle rihle yap(a)mamıştır. O, annesini mescide götürür, yanında getirdiği keçeyi serer annesi de üzerinde namaz kılardı. Kendisi de mescidin ön tarafına gider orada namazını kılardı. Namazdan sonra ise mescitte hadis rivâyet eder ardından annesiyle eve dönerlerdi.⁶⁰

Rihleye çıkmadan evvel ailenin nafakasını ve onlara bakacak kimseyi belirlemek son derece önemlidir. Zira bir hadis öğrencisi veya hocasının, ailesini başkasına muhtaç bir hâlde bırakıp rihleye çıkması tasvip edilen bir durum değildir. Ailenin nafakasının temin edilmesi de tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte anne baba ve diğer büyüklerden izin alınmalıdır. Bu hususta Şâfi'î örnek verilebilir. Nitekim o, Medine'ye Mâlik'in yanına gitmeden önce annesinden izin almış, ardından Mekke vâlisi ile hocası Müslim b. Hâlid'in Mâlik'e yazmış oldukları mektupları da yanına alarak rihlesini gerçekleştirmiştir.⁶¹

58 İbrahim Hatiboğlu, "Mis'ar b. Kidâm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/175.

59 Ebû 'Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1957), 6/345; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/141; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/614.

60 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/345.

61 Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî İbn Hacer, *Tevâli't-te'sîs li meâli Muhammed b. İdrîs*, thk. Ebu'l-Fidâ 'Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 55; Ahmed Abdusselâm Nehrâvî, *el-İmâm eş-Şâfi'î fi mezhebeyhi el-kadîm ve'l-cedîd* (y.y., 1988), 47-48; Ayrıca bir başka örnek olarak kaydedildiğine göre Ebû Bekr el-İsmâ'îlî (öl. 371/982), İbnu'd-Dırrîs'in (öl. 294/906) vefat haberini aldığı anda bu duruma bir hayli üzölmüş ve ailesine dönerek "Ona rihle yapmamı siz engellediniz." diyerek bu hususu açıkça ifade etmiştir. Zehebî, *Siyer*, 13/450.

Hülâsa Müslim b. İbrâhîm el-Ezdî el-Ferâhîdî, Bündâr ve Mis'ar b. Kidâm ailevî sebeplerle rihle yapamamışlardır. Şayet böyle bir engel bulunmasaydı onlar da diğer muhaddisler gibi rihle yapacaklardı. Yukarıda hayatlarına dair verilen bilgiler de bunu göstermektedir.

3.2. Râvînin Kendi Beldesini Yeterli Bulması

Rihle yapılmamasının bir diğer önemli sebebi ise bir hadis râvîsinin kendi beldesiyle iktifâ edip diğer coğrafyalara yolculuk yapmamış olmasıdır. Misâl vermek gerekirse Mâlik b. Enes, Medine'den ayrılmamıştır.⁶² Mâlik'in yaşadığı zaman diliminde Mekke bölgesinde Sufyân b. Uyeyne (öl. 198/814) ön plana çıkarken⁶³ Medine'de ise Mâlik b. Enes dikkat çekmektedir.⁶⁴ Mâlik gibi bir hadis otoritesinin rihle yapmamış olması münekkitler nezdinde onun için bir nâkisa veya kusur olarak telakki edilmemiş, aksine ona rihle yapan pek çok mahaddis ve fakîh bunu bir ayrıcalık olarak addetmiştir. Mâlik'in rihle yapmamış olmasının, onun güvenilirlik ve yetkinliğine dair bir eksiklik teşkil etmediği hususunda şu vakıa da ayrıca zikredilmelidir: Hadisçiler arasında tartışmalı olan esahhu'l-esânîd bahsinde el-Buhârî tercihini Mâlik'in içerisinde yer aldığı isnâddan yana kullanarak "Mâlik-Nâfi-İbn Ömer" senedini en sahih isnâd olarak kabul etmiştir.⁶⁵

Hadis ve fıkıh ilimlerinde bu kadar önemli bir konuma sahip olan Mâlik'in hadis almak için özel bir rihle yapmamış olması câlib-i dikkat bir husustur. Bunun başlıca sebebine bakılacak olursa Mâlik'e göre Medine şehri, hadisin menbâi ve vahyin iniş yeridir.⁶⁶ Mâlik, Medine'nin hicret

62 Muhammed Ebû Zehv, *el-Ḥadīs ve'l-muhaddisûn* (Mısır: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, 1958), 246.

63 Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd. (Haydarâbâd: Dâiretu'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1962), 8/21.

64 eş-Şâfi'î, hocaları Mâlik ve Sufyân hakkında "Mâlik ve Sufyân olmasaydı Hicâz'ın ilmi giderdi" diyerek onların bu konumunu vurgulamıştır. Bk. Fahrüddîn Muhammed b. 'Omer b. Hüseyin Râzî, *Menâkibu'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kâhire: Mektebetu'l-Kulliyât el-Ezheriyye, 1986), 49-51.

65 er-Râzî, *Menâkib*, 46-47; Mezkûr senedle nakledilen 105 tane rivâyet için bk. Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî İbn Hacer, *Silsiletu'z-zeheb fî mâ ravâhu el-İmâm eş-Şâfi'î 'an Mâlik 'an Nâfi' 'an İbn Ömer*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 35-102.

66 Ebû Zehv, *el-Ḥadīs ve'l-muhaddisûn*, 289.

yurdu ve ilk dönemde devletin merkezi olması hasebiyle oraya ayrı bir önem atfetmiş ve sahâbîlerin de büyük bir kısmının orada yaşadığını ileri sürmüştür. Mâlik, "Medîne demirci körüğü gibidir. Kirlisini atar, temiz olanını da orada tertemiz bırakır"⁶⁷ şeklinde rivâyet olan merfû hadisten de son derece etkilenmiş olmalıdır. Zira Mâlik'e göre Medine dışında yaşayan aslında bir bakıma talihsiz bir kişi olmaktadır. Mezkûr sebeplerden dolayı Mâlik, amel-i ehl-i Medine'ye ihtimam göstermiş ve *el-Muvatta* isimli hadis eserini bu anlayışı üzerine tevbîb ve tanzîm etmiştir. Mâlik'in kırk yıl boyunca *el-Muvatta*'ı üzerine çalıştığı ve onu düzenlediği ifade edilmiştir. Onun *el-Muvatta*'daki metodu Medine'den ayrılmamasına da bağlanmıştır. Şöyle ki o, Medine'den ayrılmadığı için fikhî bâblara göre düzenlemiş olduğu kitabında önce Medine'deki tatbikâtı yansıtan merfû hadisi, ardından sahâbî ve tâbiînün kavlini kaydetmiştir. Zira o, Medine'den ayrılmadığı için böyle bir yönteme başvurmuş olmuştur.⁶⁸ Ayrıca Mâlik'in *el-Muvatta*'da, devletin başkentini Kûfe yapan 'Alî b. Ebî Tâlib'in (öl. 40/661) rivâyetlerine diğer halifelere oranla daha az yer vermiş olmasının arkasında yatan temel sâik de budur.

Mâlik'in Medine'den ayrılmamasının bir diğer nedeni ise hac ve umre ibadetlerini yerine getirmek amacıyla Hicâz bölgesine gelen ulemânın Mâlik'le karşılaşmaya ve ondan istifade etmeye son derece önem vermeleriydi. Dolayısıyla Mâlik'in rihle yapmamış olmasında haccın bu yönü de etkili olmuştur.

Ebû Muâviye Yezîd b. Zurey' el-Ayşî el-Basrî de ez-Zehebî'nin kaydettiğine göre hadis için rihle yapmamıştır (lem yerhal fî'l-hadîs).⁶⁹ O, ilmini sadece Basralı âlimlerden veya oraya gelen hadisçilerden almıştır. Döneminde Basra'da sünneti en iyi bilen hadis otoriteleri arasında adı geçen Yezîd, "Basra'nın reyhânı" olarak tavsif edilmiş⁷⁰ ve hicri 182 yılında

67 Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Külâl Hasan 'Alî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2013), *Kitâbu'l-câmi*, 4 (1693); el-Buhârî, *Fedâilu'l-Medîne*, 10; Ahkâm, 45, 47, 50; İ'tisâm, 16.

68 Mezîd 'Alî Abdalbâsıt, *Minhâcu'l-muhaddisîn fî'l-karni'l-evvelî'l-hicrî ve hattâ 'asrina'l-hâdır* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 225.

69 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/464.

70 el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/127.

memleketi Basra'da vefat etmiştir.⁷¹ İclî (öl. 261/875) onun sika ve sebt bir kimse olduğunu belirtmiştir.⁷² Ahmed b. Hanbel ise onun Basra'da tesebbütte zirve olduğunu ifade etmiştir.⁷³ Yahyâ b. Maîn ise onun Basra'da hadis otoriteleri arasında esbet olduğunu kaydetmiştir.⁷⁴ Bişr b. el-Hâris (öl. 227/841) ise onun hakkında "Mutkin bir hadis hâfızı idi. Ne onun gibisini ne de hadislerinin mislini gördüm" demiştir.⁷⁵

Bir başka örnek olarak İbnu'l-Ahrem Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ya'kûb, ilim için rihle yapmamış ve işittiği hadisleri sadece Nîşâbur'da almıştır. Bununla birlikte o, Hâkim'in nakline göre Nîşâbur'da bir hadis otoritesi idi. el-Buhârî ve Müslim'in eserleri üzerine *Mustahrec* çalışması yapmıştır.⁷⁶ 94 yıl yaşamıştır. İbnu'l-Ahrem, kendi beldesinin hadisleriyle yetinmiştir.⁷⁷ Hatta kimi zaman onun hakkında "Rihle yapmamış olmasına rağmen bu alandaki büyük hadis otoritelerinden olup büyük bir imâmdır (إمام حافظ كبير من أئمة هذا الشأن مع كونه لم يرحل)" denilmiştir.⁷⁸ İbn Huzeyme (öl. 311/924) onu akrânına takdim ederdi. Hatta onun bir lahdan (okuma hatası) dolayı tenkit edilmediği de belirtilmiştir.⁷⁹

İbrâhîm b. Halef b. Mansûr el-Gassânî es-Senhûrî (öl. 62?) de uzun bir süre kendi beldesindeki hadis otoritelerinden istifade etmekle yetinmiş, hayatının sonlarına doğru cüz'i bir şekilde rihle yapmıştır. Bunu

71 İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/212.

72 Ebu'l-Hasen Ahmed b. 'Abdillah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikrû mezâhibihim ve ahlâbihim*, thk. Abdul'âlim b. Abdil'azîm el-Bestevî (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1985), 2/362.

73 el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/127.

74 el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/128.

75 el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/129.

76 ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 3/55; Ebû'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyîn*, thk. Ahmed 'Omer Hâşim - Muhammed Zeynuhum Muhammed 'Azib (b.y.: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 273.

77 ez-Zehebî, *Siyer*, 15/467.

78 Nâyif b. Salâh b. 'Alî el-Mansûrî Ebu't-Tayyib, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-Hâkim* (Riyâd: Dâru'l-Âsime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2011), 2/1287.

79 İbn Kesîr, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyîn*, 273-274.

da beldesindeki meşhûr hocalar vefat ettikten sonra gerçekleştirmiştir.⁸⁰ Mağrib diyarına yolculuk yaptığı kaydedilmiş olsa⁸¹ da bu seyahat sistemli bir rihle olmaktan uzaktır.

Kendi bölgesindeki ilmi birikimi yeterli bulup rihle yapmayan diğer iki âlim ise birbirinin muasırı olan İbn Asâkir (öl. 571/1176) ile İbnu'l-Cevzî'dir (öl. 597/1201). ez-Zehebî (öl. 748/1348), İbn Asâkir'in rivâyet ve semâ bakımından İbnu'l-Cevzî'den üstün olduğunu fakat İbnu'l-Cevzî'nin ise hadislerin senedlerini, metinlerini ve bunların yanında birçok ilmi ondan daha iyi bildiğini kaydetmiş ardından her ikisinin de rihle yapmadığını; İbn Asâkir'in babası ve beldesiyle yetindiğini, İbnu'l-Cevzî'nin ise Bağdat'la iktifâ ettiğini beyan etmiştir.⁸²

Fuleyh b. Süleymân (öl. 168/784) da hadis elde etmek amacıyla rihle yapmamıştır. ez-Zehebî, Fuleyh b. Süleymân'ın hadis için rihle yapmadığını ifade etmiştir.⁸³ en-Nesâî, Fuleyh'in zayıf olduğunu söylemiş,⁸⁴ Ebû Dâvûd, onunla ihticâc edilmeyeceğini belirtmiş, Yahyâ b. Maîn ise Fuleyh'i tenkit etmiştir. Hatta onun hadislerinden dolayı Yahyâ'nın tüylerinin diken diken olduğu kaydedilmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla hadisçiler nazarında onun hadisleriyle ihticâc edilemeyeceği şeklinde genel kanaat oluşmuştur.

Yine ez-Zehebî, Harmele b. Yahyâ'nın rihle yapmadığını elinde Hicâzlılardan herhangi bir hadisin bulunmadığını ileri sürmüştür.⁸⁶

80 Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kâdî el-Belensî İbnu'l-Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sile*, thk. 'Abdusselâm el-Herrâs (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1405/1995), 1/149; Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1971), 1/54; Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân, *el-Câm'i li-Kutubi'd-duâfâ ve'l-metrûkîn ve'l-kezzâbîn* (Mısır: Dâru İbn 'Abbâs, 2018), 1/138.

81 Ebû Hâmd Muhammed b. 'Alî b. hel-Mahmûdî İbnu's-Sâbûnî, *Tekmiletu 'İkmâli'l-'İkmâl fi'l-ensâb ve'l-esmâ' ve'l-elkâb* (Beyrut: Matba'atu-Mecma'i'l-'İlmî, ts.), 237.

82 ez-Zehebî, *Siyer*, 21/407.

83 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/354.

84 Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 64.

85 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/353.

86 ez-Zehebî, *Siyer*, 11/390; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/219.

Harmele genel itibariyle zayıf kabul edilmiş ve kendisiyle ihticâc edilmeyeceği belirtilmiştir.⁸⁷ Ebû Hâtim ise onun hadislerinin yazılabileceğini fakat onunla ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁸ İbn Adî ise onun hadislerini araştırdığını aslında onun zayıf kabul edilmesini gerektirecek bir durum tespit edemediğini söylemiştir.⁸⁹

Takyîdü'l-muḥmel isimli kitabın sahibi Ebû 'Alî el-Hüseyin b. Muhammed el-Gassânî el-Ciyânî Endelüs'ten rihle yapmamış, oradan ayrılmamıştır. O, hadis hâfızlarının önde gelenlerinden biri olup lügatte yetkinlik kazanmış bir kimse idi. Bununla birlikte şiir ve neseb konularında da mukaddem bir zâttı.⁹⁰ Bir başka örnek olarak Ahmed b. el-Fadl b. el-Abbâs b. Huzeyme Ebû Ya'lâ el-Bağdâdî el-Kâtib de rihle yapmamıştır. el-Hatîb, onun sika olduğunu söylemiştir. ez-Zehebî ise onun hakkında "Şeyh ve sika bir muhaddistir. (Fakat) rihle yapmamıştır." demiştir. O, hicrî 347 yılında vefat etmiştir.⁹¹

Mezkûr alimler dışında 'Abdullah b. el-Cehm Ebû 'Abdirrahmân er-Râzî⁹² ve er-Rebî' el-Cîzî'nin⁹³ ilim için rihle yapmadığı belirtilmiştir. Kezâ İsâ b. Muhammed b. İshâk Ebû Umeyr b. en-Nehhâs er-Remlî sika bir muhaddis olmakla birlikte rihle yapmamıştır. Ebû Zur'a onun sika ve kendisinden razı olunan biri olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ Muhammed b. Mansûr b. 'Abdirrahmân Ebû 'Abdillâh es-Sülemî en-Neysâbûrî de hadis elde etmek gayesiyle rihle yapmamıştır.⁹⁵ Hadis ilmine son derece önem

87 Ebû'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*, thk. 'Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1985), 1/196.

88 İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ' il-hadîs*, 2/150.

89 İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ' il-hadîs*, 2/150.

90 Ebû Zeyd Bekr b. 'Abdillâh, *Tabakâtü'n-nessâbîn* (Riyâd: Dâru'r-Rüşd, 1987), 105.

91 Nâyif b. Salâh b. 'Alî el-Mansûrî Ebu't-Tayyib, *ed-Delîlu'l-muğnî li-şuyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Kiyân, 2007), 107.

92 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/204.

93 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/400.

94 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 19/225.

95 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 19/322.

veren Muhammed b. Nâsır b. Muhammed b. 'Alî es-Sülâmî de hadis elde etmek amacıyla yolculuk yapmamıştır.⁹⁶

3.3. Râvînin Maddî Durumu

Rihle yapmak hadis ulemâsının ulaşmak istediği temel gâyelerden biridir. Daha önce kaydedildiği üzere Yahyâ b. Maîn'in (öl. 233/848) "Şu dört kişide olgunluk bulunmaz ve onlarla ünsiyet kurulmaz: Güvenlik görevlisi, kâdînin mübâşiri, muhaddisin oğlu ve kendi beldesindeki hadisleri yazmakla yetinip hadis talebi için rihle yapmayan muhaddis."⁹⁷ şeklindeki sözünden de anlaşılacağı üzere bir hadisçinin rivâyet sahasında yetkinlik kazanması yapacağı rihleye bağlıdır. Yahyâ b. Maîn bu sözünü rihle yapmayan bir muhaddisin bir nevi vasıfsız olarak kalacağını vurgulamıştır. Nitekim rihle yapmayan muhaddislerin biyografilerinde "rihle yapmadı" şeklinde var olan vurgu, bunu teyit etmektedir.

Maddî durumu yeterince iyi olmayan bir muhaddis rihle yapmak istediğinde ya kendisi birtakım geçici işlerde çalışmış, bu suretle rihlesine devam etme imkânı elde etmiş ya da hocalarının desteğiyle önündeki maddî engelleri aşabilmiştir. Hadisçilerin ilim hayatında rihle son derece önemli bir yer işgal ettiği için Şu'be b. el-Haccâc (öl. 160/776) "Hadis öğrenmeye başlayan iflas etmiştir. Hatta ben o kadar zor durumda kaldım ki annemin bir tasını yedi dinara sattım."⁹⁸ sözünü aslında rihleye çıkan hadisçinin elindeki parayı harcayacağını, "hadis talebi" ile "para biriktirmenin" birlikte zikredilemeyeceğini vurgulamıştır.

Maddî durumu yetersiz olan birçok muhaddis, rihlenin önünde önemli bir engel olan vasıta ve geçim meselesini kendileri birtakım geçici işlerde çalışarak çözmeye çalışmışlardır. Meselâ Ahmed b. Hanbel, kâfilenin işlerini yapmış,⁹⁹ Süfyân es-Sevrî bir bahçede meyveler için

96 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 37/405.

97 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 246; el-Hatîb, *er-Rihle*, 89.

98 el-Hatîb, *el-Câmi'*, 1/100; Şu'be b. el-Haccâc'ın Talebu'l-Hadis için yolculuk yapması hakkında bk. Erdoğan Köycü, "Şu'be b. el-Haccâc'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/8 (2016), 3111-3112.

99 ez-Zehebî, *Siyer*, 11/214.

bekçilik yaparak para kazanmış,¹⁰⁰ Şerîk b. 'Abdullah ise Kufe'de elinde sadece kuru ekmek kalmış¹⁰¹ bu sebeple bir müddet sütçülük yapmıştır.¹⁰²

Maddî durumu yetersiz olan bazı öğrencilerin giderleri ve nafakaları hocaları tarafından karşılanmıştır. Meselâ hocası Mâlik'in yönlendirmesiyle Irak bölgesine gelen Esed b. el-Furât (öl. 213/828) Irak'ta bir müddet kalarak eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) hadis ve fıkıh birikiminden istifade etmiş, böylelikle onun vasıtasıyla Irak rey birikimini yakından tanıma imkânı bulmuştur. Bu süre zarfında eş-Şeybânî ise onunla özel olarak ilgilenmiş ve ona daha fazla ders vermiştir.¹⁰³

4. Rihle Yap(a)mamanın Cerh-Ta'dil Açısından Değerlendirilmesi

Hadis tahammülü veya başka bir amaçla hadis talebi için rihle yapmak o kadar önemli bir meziyet kabul edilmiştir ki rihle yap(a)mayan râvîlerin biyografilerinde bu husus özellikle belirtilmiştir. Râvînin rihle yapmış olması sonraki dönem münekkitlerince zaman zaman bir tercih unsuru olarak göz önünde bulundurulmuştur. Meselâ es-Safedî (öl. 767/1363), İbnü'l-Müsennâ el-Basrî'nin Bündâr'dan daha râcih ve hâfız olduğunu belirtmiştir. Buna sebep olarak ise İbnü'l-Müsennâ'nın rihle yapmış olmasını, Bündâr'ın ise rihle yapmamasını zikretmiştir.¹⁰⁴ Kezâ ez-Zehebî de Muhammed b. el-Müsennâ Ebû Mûsâ'nın Bündâr'dan daha râcih olduğunu söylemiştir. O da buna gerekçe olarak Ebû Mûsâ'nın rihle yapmış olmasını, Bündâr'ın ise rihle yapmamış olmasını kaydetmiştir.¹⁰⁵

100 ez-Zehebî, *Siyer*, 7/259.

101 el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 10/391.

102 Bu hususta bk. Erdem, *Hadis Tarihinde İlim Yolculukları: Rihleler*, 201.

103 Muhammed Zâhid Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî fî sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî ve Bülûğu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* (Ammân: Dâru'l-Feth, 2016), 54-55; 'İzzuddîn Hüseyin eş-Şeyh, *el-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: Muhaddisen ve fakîhen* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 19, 35; Ramazan Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü -Mukayeseli Bir İnceleme* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 69.

104 Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn Aybeğ b. 'Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 4/271-272.

105 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 19/317.

‘Abdullah b. Muhammed b. Yûnus es-Semnânî ise bu hususta şöyle demiştir: “Basralılar, Ebû Mûsâ’yı Bündâr’a tercih ederlerdi. Gurbette olanlar ise Bündâr’ı tercih ederlerdi.”¹⁰⁶ Bu örnekte ise Basralı muhaddisler, râvînin rihle yapmış olmasını bir tercih unsuru olarak görerek Muhammed b. el-Müsennâ’yı Bündâr’a tercih etmişlerdir.

Elbette rihle yapmamanın her münekkît tarafından bir tercih sebebi olarak kullandılığı söylenemez. Zira Ebû Dâvûd, hadis almak gayesiyle hiçbir şekilde rihle yapmayan Müslim b. İbrâhîm el-Ezdî el-Ferâhîdî¹⁰⁷ hakkında şöyle demiştir:

Müslim, Kurre b. Hâlid’in, Hişâm ed-Destuvâî’nin ve Ebân b. Yezîd el-Attâr’ın hadisini hıfzetmişti. Bunları hızlıca serdedirdi. Bizim indimizde o, İbn Kesîr’den daha sevimlidir. Çünkü İbn Kesîr ezberlemezdi. Fakat genel itibarıyla makbûldür.¹⁰⁸

Buradaki karşılaştırmada Müslim’in rihle yapmamış olmasını göz önünde bulundurmamış, aksine onun zabtının hâfıza zabtı olduğunu hassaten vurgulayarak tercihte bulunmuştur.

Hülâsa rihle yapmamak geçerli bir cerh sebebi olmasa da râvî hakkında bir nâkisa olarak kaydedilmekte ve o râvînin cerh-ta’dîl durumuna dair kısmen güvensizlik telkin etmektedir. Elbette bu durum Mâlik ve benzeri otoriteler için geçerli değildir. Zira o her ne kadar rihle yapmamış olsa da kendisine çok sayıda rihle yapılmıştır. Dolayısıyla bu Mâlik’in rihle yapmama nedenini de ortaya koymaktadır. Çünkü onda rihle tersten yani ona doğru yapılmış olmaktadır.¹⁰⁹

106 Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 24/517; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 19/276.

107 Ebû Dâvûd, *Suâlâtü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd*, 366; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 27/491.

108 el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 27/491-492; ez-Zehebî, *Siyer*, 10/315-316.

109 Meselâ Şeybânî, hocası Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) vefatından bir müddet sonra Medine'ye gitmiş ve takriben 3 yıl kadar Mâlik'in ders halkasında bulunmuştur. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Adâbu's-Şâfi'i ve menâkibuhu*, thk. Abduganî Abdulhâlik (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 131; er-Rezzâk, Habîb, *İşârâtü ve ta'kîbâtü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî: fî rivâyeti'l-Muvatta ve eseruha'l-fikhî ve'l-usûlî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009), 158; Kezâ Şâfi'i de Mekke'deki ilmi birikimi elde ettikten sonra Medine'ye rihle yaparak Mâlik vefat edinceye kadar

Sonuç

Hadis tahammül etmek, bilinen hadisi takviye etmek, âli isnâd elde etmek gibi birçok gayeyle rihle yapmak her hadis tâlibi için vazgeçilmez bir hedef olmuştur. Gerek hadis usûlü eserleri gerekse bu hususta telif edilen müstakil eserlerde konunun ehemmiyetine dair çokça ifade ve örnek mevcuttur. Tüm bu çaba ve gayretlerle birlikte terâcim, tabakât ve tarih eserleri incelendiğinde kimi hadis râvîsinin rihle yapmadığı ve bu durumunun da açıkça belirtildiği dikkat çekmiştir.

Bir hadis râvîsinin biyografisinde “rahhâl”, “cevvâl” ve “tavvâf” gibi rihleye dair nitelemeler o kişi hakkında güven telkin ederken hadis talebi amacıyla rihle yapmayan kimseler hakkında “lem yerhal” gibi ifadeler ise bir nevi râvîdeki eksikliği çağrıştırmaktadır. Fakat bu, doğrudan bir cerh ifadesi olmayıp bir nevi râvîdeki bir eksikliğe işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. “Lem yerhal” ve benzeri ifadeleri doğrudan bir cerh sebebi amacıyla kullanan herhangi bir münekkît tespit edilememiştir.

Ricâl ve tabakât eserleri özelinde yapılan bu çalışmada 18 muhaddisin rihle yapmadığı tespit edilmiş ve bunların rihle yap(a)mama nedenleri tetkik ve tahlil edilmiştir. Mezkûr kimselerin rihle yap(a)mamalarının temelde iki nedeni bulunmaktadır: Ailevî durumları ve kendi beldeleriyle yetinmiş olmaları. Elde ettiğimiz örnekler arasında maddî bir nedenden dolayı rihle yapamamış olan bir kimse ise tespit edilememiştir. Zira maddî durumu yeterli olmayan bir hadis tâlibi rihle yapmak istediğinde yol giderlerini ya hocasından veya bir yakınından temin etmiş ya da birtakım geçici işlerde çalışarak kendisi kazanmış veya da yol arkadaşlarından bu hususta destek almıştır.

Hülâsa haklarında “lem yerhal” ifadesinin kullanıldığı hadisçiler incelendiğinde bu ifadenin o kişide bir eksiklik ve rihle yapmak gibi önemli bir meziyete sahip olmadığını göstermek gayesiyle hassaten

ondan istifade etmiştir. el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Menâkibu's-Şâfi'i*, thk. es-Seyyîd Ahmed Sakr (Kâhire: Mektebetü Dârî't-Turâs, 1970), I, 102-103; İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî el-Askalânî, *Tevâlî't-te'sîs*, 55.

kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar bu bir cerh ifadesi olmasa da râvî hakkında bir olumsuzluk telkin etmiş ve çoğu zaman rihle yapmak râvîler arasında meşrû bir tercih sebebi olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Açıkel, Yusuf. *Hadisler Uğruna İlmi Seyahatler/Rihle*. Ankara: Nobel, 3. Basım, 2020.
- Âl Nu'mân, Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. *el-Câmi' li-Kütübi'd-du'âfâ ve'l-metrûkîn ve'l-kezzâbîn*. 18 Cilt. Mısır: Dâru İbn 'Abbâs, 2018.
- 'Alî Abdülbâsî, Mezîd. *Minhâcu'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-evvelî'l-hicrî ve hattâ 'asrina'l-hâdır*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, ts.
- Bekir Kuzudişli. *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü irâdi'l-hadis*. İstanbul: Klasik, 2020.
- Bekr b. 'Abdillâh, Ebû Zeyd. *Tabakâtu'n-nessâbîn*. Riyâd: Dârü'r-Rüşd, 1987.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Menâkibu's-Şâfi'î*. thk. es-Seyyîd Ahmed Sakr, 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dârî't-Turâs, 1970.
- el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *Sahîhu'l-Buhârî (Mevsû'atu'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*. nşr. Sâlih b. 'Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.
- el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.
- Çoban, Fatma Büşra. *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Doğanay, Ramazan. *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü -Mukayeseli Bir İnceleme-*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2024.
- Doğanay, Ramazan. *Peygamber Yurdunun Misafirleri ve Hadis*. Bursa: Emin Yayınları, 2022.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd (Mevsû'atu'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*. nşr. Sâlih b. 'Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Suâlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Muhammed 'Alî Kâsım el-'Omerî. Medine: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî bi'l-Câm'iatî'l-İslâmiyye, 1983.
- Ebû Gudde, 'Abdulfettâh. *Safehât min sabri'l-'ulemâ 'alâ şedâidi'l-'ilm ve't-tahsîl*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 10. Basım., 2012.
- Ebû Zehv, Muhammed. *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1958.
- Ebu't-Tayyib, Nâyif b. Salâh b. 'Alî el-Mansûrî. *ed-Delîlu'l-muğnî li-şuyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Kiyân li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007.
- Ebu't-Tayyib, Nâyif b. Salâh b. Alî el-Mansûrî. *er-Ravdu'l-bâsim fi terâcimi şuyûhi'l-Hâkim*. Riyâd: Dâru'l-'Âsime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2011.
- Ebu't-Tayyib, Nâyif b. Salâh b. Alî el-Mansûrî. *es-Selsebilü'n-nakî fi terâcimi şuyûhu'l-Beyhakî*. Riyâd: Dâru'l-'Âsime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2011.
- Erdem, Elif. *Hadis Tarihinde İlim Yolculukları: Rihleler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.
- Gül, Recep Emin. "Rihlenin İzlerini Buldân Kitaplarında Sürmek: İbnü'l-Fakîh'in Muhaddis Kaynakları". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Özel Sayı (Nisan 2024), 141-155. <https://doi.org/10.14395/hid.1417152>
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. "İslam Eğitim Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/3 (2022), 2749-2762. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1162990>
- el-Hatîb, el-Bağdâdî, Ahmed b. 'Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 2007.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. 'Alî b. Sâbit. *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*. thk. Nûreddîn 'İtr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1975.

- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mis'ar b. Kidâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/misar-b-kidam>
- Himyerî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. 'Abdilmun'im. *er-Ravdu'l-mî'târ fî haberî'l-'aktâr*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrut: y.y., 1980.
- İbn 'Abdilber, Ebû 'Omer Yusûf. *Câmi'u beyânî'l-'ilm ve fadlihi [ve ma yenbağî fî rivâyetihi ve hamlihi]*. thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Adâbu's-Şâfi'î ve menâkibuhu*. thk. Abduganî Abdulhâlik, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullah b. el-'Absî. *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-'âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-'A'lemî, 2. Basım, 1971.
- İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî. *Silsiletü'z-zeheb fî mâ ravâhu el-İmâm eş-Şâfi'î 'an Mâlik an Nâfi' 'an İbn Ömer*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî. *Tevâli't-te'sîs li meâli Muhammed b. İdrîs*. thk. Ebu'l-Fidâ 'Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1986.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimaşkî. *Tabakâtu's-Şâfi'îyyîn*. thk. Ahmed 'Omer Hâşim - Muhammed Zeynuhum Muhammed 'Azb. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- İbn Mende, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk b. Mende el-'Abdî el-'İsbahânî. *el-Mustahrec min kutubi'n-nâs li't-tezkireti ve'l-mustatrafi min ahvâli'r-ricâli li'l-Ma'rife*. thk. 'Âmir Hasen Sabrî et-Temîmî. 3 Cilt. Bahreyn: Vizâretü'l-Adl ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.

- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillāh Muhammed. *et-Tabakātu'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1957.
- İbn 'Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed b. 'Abdilhâdî ed-Dımaşkî. *Tabakātu ulemâ'i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1417/1996.
- İbn 'Abdilber en-Nemerî, Ebû 'Omer Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdillāh b. Muhammed. *İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed 'Alî Mu'avvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbnu'l-Ebbâr, Muhammed b. 'Abdillāh b. Ebî Bekr el-Kâdî el-Belensî. *et-Tekmile li Kitâbi's-Sile*. thk. 'Abdusselâm el-Herrâs. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1405/1995.
- İbnu's-Sâbûnî, Ebû Hamd Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Mahmûdî. *Tekmiletu 'İkmâli'l-İkmâl fî'l-ensâb ve'l-esmâ' ve'l-elkâb*. Beyrut: Matba'atu-Mecma'i'l-İlmî, ts.
- İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr Osmân b. 'Abdirrahmân. *Ma'rifetu envâ'i 'ilmi'l-hadîs*. thk. Nureddîn 'İtr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 17. Basım, 2012.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*. thk. 'Abdillāh el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1985.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. b.y.: y.y., 2. Basım, 1409.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. 'Abdillāh. *Ma'rifetu's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdul'âlim b. Abdil'azîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İnan, Sait. "Râvi Değerlendirme Kriteri Olarak Rihle". *İslam ve Yorum VI*. ed. Selahattin Yıldırım vd. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://isamveri.org/pdfdrg/D311692/2022/2022_INANS.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://isamveri.org/pdfdrg/D311692/2022/2022_INANS.pdf)
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Hüsnu't-tekdâî fî sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî ve Bülûğu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*. Ammân : Dâru'l-Feth, 2016.

- Köycü, Erdoğan. "Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan 'er Rihle fî Talebi'l-Hadîs'in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 407-423.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjces/issue/59193/826283>
- Köycü, Erdoğan. "Şu'be b. el-Haccâc'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/8 (2016), 3099-3124.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.274035>
- Lâhim, İbrâhîm b. 'Abdillâh b. Abdîrrahmân. *Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs li-İbn Kesîr*, ts.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta*. thk. Külâl Hasan 'Alî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2013.
- el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim. *Sahîhu Müslim (Mevsû'atu'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*. nşr. Sâlih b. 'Abdilâzîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.
- en-Nehrâvî, Ahmed 'Abdusselâm. *el-Îmâm eş-Şâfi'î fî mezhebeyhi el-kadîm ve'l-cedîd*. b.y.: y.y., 1988.
- en-Nesâî, Ebû 'Abdurrihmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî. *Sünenu'n-Nesâî (Mevsû'atu'l-hadîsi's-şerîf: el-Kutubu's-sitte)*. nşr. Sâlih b. 'Abdilâzîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.
- en-Nesâî, Ebû 'Abdurrihmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. 'Omer b. Hüseyin. *Menâkibu'l-Îmâm eş-Şâfi'î*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kâhire: Mektebetu'l-Kulliyât el-Ezheriyye, 1986.
- er-Rezzâk, Habîb. *İşârâtu ve ta'kîbâtu Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî: fî rivâyeti'l-Muvatta ve eseruha'l-fikhî ve'l-usûlî*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.

- es-Safedî, Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn Aybeğ b. 'Abdillah. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, b.y., 2000.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1962.
- Subhî es-Sâlih. *'Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2009.
- Süleymân, Üsâme. *Şerhu'l-Beykûniyye*. Durûsun Savtiyye Kâme bi-Tefrîğihâ Mevki'u's-Şebeketi'l-İslâmiyye, ts.
- Şemsuddîn es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed. *et-Tavdîhu'l-ebher*. b.y.: Mektebetu Edvâi's-Selef, ts.
- Şerîf el-İdrîsî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdillah b. İdrîs el-Hasenî et-Tâlibî. *Nuzhetu'l-muštâk fî ihtirâki'l-'âfâk*. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kutub, 1409.
- Şeyh, 'İzzuddîn Hüseyin. *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: Muhaddisen ve fakîhen*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ. *Târîhu İbn Ma'în (Rivâyetu'd-Dûrî)*. thk. Nûr Seyf Ahmed Muhammed. 4 Cilt. Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-'İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1979.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânu'l-i tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhiri'l-a'lâm*. thk. 'Omer 'Abdusselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Mecmû'atun mine'l-muhakkikîn. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.